

Hebrew Writers Association in Israel

הבציה המרכזית ביצירות עגנון

Author(s): ג. קרויאנקר

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. pp. 611-619, ה' (תרצ"ח)

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23820615>

Accessed: 28-03-2018 08:03 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

החיים החדשים, שאנו מתחבטים ומתלבטים בהם, עם העולמות הנחרבים והנבנים, עם בני הדור הזה, שאין כמוהם נבוכים ואובדי־דרך. בשביל אדם, שיש לו יראת־כבוד מפני יוצר־אמן, אין שאלה זו קיימת כלל. על כגון זה ודאי יש להמליץ את הפסוק הידוע: „כל אדם רשאי לזכות בעולם הבא על פי דרכו שלו”.

אך פעמים שעולה על הלב שאלה אחרת: האם האידיאל של עגנון ביצירה היהודית — להתרחק מן התרבות הנכרית ולהתקרב יותר ויותר אל התרבות המקורית — אפשרי הוא לגבי היהודי בן הדור החדש, ואם יש בו כדי להפרות את המחשבה היהודית ואת היצירה היהודית.

לא דבר ריק הוא — מה שכבר העירו על זה — כי ש. י. עגנון לא הקים תלמידים ההולכים בעקבותיו אפילו בין אלה המעריצים את כשרונו והמוקירים את יצירותיו. סימן הוא, שהאינסטינקט של היוצרים היהודים לוחש להם: שביל זה שבחר בו עגנון הוא שביל יחיד ולא דרך הרבים. כל סופר יהודי בן הדור הזה רואה את עצמו קשור קשר אמיץ גם לעולם היהודי עם שונו המיוחד ויגונו המיוחד, גם לעולם הכללי עם בעיותיו הקשות ועם חידותיו המופלאות, ואי אפשר לו להנתק מאחד משניהם בלי שיעשה פגם בנפשו. שניות זו טובעת חותמה על כל היצירות של הספרות העברית החדשה, והבעיה הספרותית העומדת לפני הסופר היהודי היא: איך למזג את שני העולמות האלה, שלא יראו כצוררים זה לזה אלא כמשלימים זה את זה.

בטוי אדיר לשניות זו בנפש בני הדור החדש נתן ת. נ. ביאליק:

„ — — ילידי בינים, ביודעים ובלא־יודעים, לפני שתי הרשיות גם יחד

משתחווים ומודים... ותלויים באמצע בין שני המגניטים הללו”.

מאז נכתבו השורות האלה, זה שלשים וחמש שנה, אנו „תלויים עדיין בין שני המגניטים” ומביטים מתוך יראת כבוד — ואולי גם מתוך קנאה — אל עגנון „הדורך בשבילו המיוחד”, אך בסתר לבנו אנו יודעים ומרגישים, כי אין בכוחנו ללכת עמו ואין בכוחו למשכנו אחריו.

הַבְּעִיָּה הַמְּרִכְזִית בַּיְצִירוֹת עֶגְנוֹן

מאת ג. קרויאנקר

א

ב „גבעת החול” שעגנון פרסם אותה כבן עשרים מתאר הוא את המבוכה הנפשית של איש צעיר.

המבוכה הגדולה השוררת בלבו של גבור הספור חמדת שאפשר לראות בו מעין בבואה של המשורר עצמו, נראה כאילו מקורה ברגש האכזבה על שאין האהבה מאירה לו פנים, אבל לאמתו של דבר מדיר הוא עצמו הנאה מן האהבה. מלחמה קשה מתלקחת בקרבו: האהבה, תשוקת החיים העזה ביותר, נאבקת בו עם רגש היעוד הנשגב הממלא

כל-כך את נפשו עד שאינו יכול להתחמק ממנו לשם ספוק תשוקתו שלגבי יעודו אינה אלא אושר פרטי עלוב. אמנם הוא מרגיש באושר האהבה שנודמנה לו, אבל הוא יודע שמצבר להזדמנות זו מובילה הדרך למרחקים, הדרך שהוטל עליו ללכת בה לבדו. חמדת-עגנון הוא אמן. הבעיה הקורעת את לבבו היא בעית האמן שעליו להבליע את נפשו בתוך יצירתו ולשפוך את כל רוחו על מעשי ידיו. ילידי רוחו מוצצים את לשדו עד שאין בכוחו להאציל חום ורוך על חיי הזולת. ולמרות זאת חיים בו געגועים עצומים לשלהבת שונה מזו של הרוח, לשלהבת החיים העולה מתוך הדבקות של נפש בנפש. מה אומר חמדת על עצמו? „אני קבצן של אהבה שנקרע לו תרמילו והוא מניח את האהבה בתוך תרמיל קרוע“.

ואחר כך — לאחר שהתנהגותו הוא הביאה לידי נצחון מתחרו, האיש הבינוני המתנפל על טרפו בלי היסוסים ואינו צריך לחוס על כחותיו — אחר כך הוא חוזר לעצמו. אמנם אש אהבתו לא דעכה ולא תכבה, כי היא בשבילו תשוקת החיים בכלל, היא הכמיהה הנצחית הבלתי-ירווייה של האמן הבודד ולא הזיקה לאותה אשה בשר ודם שבאה לידו במקרה. אבל עתה שוב בידו הוא להטות את זרם הלהב שבנפשו אל תוך יצירתו. ויבהיקו החיים בחוץ בשלל גווניהם — הוא מגיף את התריסים, הוא מקריב על מזבח החיים את קרבנו, „קרבן שירתו“. הוא חוזר אל יעודו.

אבל דרך יעודו לא היתה דרך האמן היוצר בכלל אלא נוסף לכך גם הדרך המיוחדת של עגנון שכוונה התחיל מתבלט כבר יותר ויותר. בזכרונות על עגנון הצעיר בתקופה זו מסופר שהיה צנוע, נבוך ולגלגן גם יחד. דומה היה, איפוא, לחמדת גבורו במזיגה של חוסר בטחון עצמי למראית עין ולעג מסותר אשר מקורו בבטחון נפשי עז. ולפי אותם הזכרונות מוציא האיש הצעיר והנבוך מלים מפיו שהיתה בהן בתקופה זו מעין נעימה של יהירות, מלים שלא נשמעו כמותן: „אני אומר לך, כי סגנון מנדלי אינו המלה האחרונה של הספור העברי... סגנונו של מנדלי הוא מוצק כסלע. הוא במצב ההתאבנות... אבל חיי הנפש אינם סלע ואבן. נפש האדם היא יחידה, היא במצב הנוזל... נפש האדם מפרכסת. היא בוכה, היא צוחקת. איך אתה רוצה לתפוס את כל זה בסגנונו של מנדלי, בסממניו, באופן הרצאתו? אני אומר לך, עתידה ספרותנו לפרוץ גם את חופיו של מנדלי. לעבור עליו גם בתוכן וגם בסגנון“. (ר' בנימין ב„דבר“, יום ו', כ' ניסן תרצ"ב).

ומה שלא הביא לידי ביטוי, אבל היה כבר בשל בקרבו — מפליא עוד הרבה יותר: שהוא עצמו עומד לסלול דרך חדשה ומיוחדת לספרות העברית בסגנון ובתוכן. בן עשרים אומר דברים כאלה. גדולות ונצורות, איפוא, מתרחשות בקרבו. עליו היה לא רק להקריב את אָשרו הפרטי ל„שירתו“ אלא תפקיד קשה יותר היה מוטל עליו: לעמוד בגיל צעיר כזה בודד במערכה, לגבש את חזונו וחומרו ובצורות שלא עלו כלל וכלל בד בבד עם כוון התקופה, אותה התקופה שגם הוא חי בה ושהיתה צריכה להטביע את חותמה גם עליו. יתכן שקבל החזון שהתחיל אז לובש צורה בנפשו ושתבע את עיצובו כל יום ביתר עזו כרסם בלבו הספק, אם דרכו נכונה היא, אם באמת מותר לו להפנות את מבטו לאחור ולהסב פניו משאיפותיהם של חבריו לדעה. ועדיין נתון היה

להתלבטויות כמו חמדת גבורו: „פעם נדמה לו שרוח היום יאה ופעם נדמה לו שמנוחת חדר סגור יאה“. ואף כאן חוזר הוא לעצמו, לחדר הסגור. ואף כאן לא דעכה האהבה. הסביבה, החיים של בני דורו שהוא לועג עליהם תמיד — לאמתו של דבר הם נשארים בשבילו בבחינת בעיה. ומסכת זו של בעיות המטפלות ביעוד ובחיים, ביעודו ובחיים של היום, עתידה להוות את המניע של מחשבותיו גם להבא.

ב

אותה הבעיה שהיא הציר המרכזי ב„גבעת החול“ נמצאת גם ב„עגונות“.

בבן אורי — גבורו של הספור „עגונות“ — אפשר להכיר את חמדת. אבל חמדת כאילו התמכר לעולם החיצוני ששמו אהבה חיים והווה, ואילו בן אורי מתמכר ליצירתו. זיקתו לאמנות אמיצה יותר מזיקתו לבני אדם החיים. הוא האמן — האגואיסט שבני־אדם משמשים חומר למטרותיו האמנותיות ואין בכוחו לאהוב אותם באופן אנושי. גם דינה אהובתו חוטאת בדומה לכך. בלבה פועמת האנוכיות של האשה האוהבת השואפת לכבוש כליל את הגבר ואינה יכולה להשלים עם שלטון היעוד על נפשו המבודד אותו ומיחד לה מקום צנוע של עוזרת. ב„עגונות“ רואים אנו, כי המוצא שב„גבעת החול“ רחוק עוד מאד מהיות הפתרון הדרוש, הפתרון האמתי והסופי. חמדת מתבדל, הוא מקריב את קרבנו על מזבח החיים למען יצירתו. אך דוקא זוהי דרכו של בן אורי ודוקא דרך זו ממיטה אסון על אנשים רבים, היא מערטלת את הנשמות עד שהן צריכות לשוטט ב„עולם התוהו“. ואילו ב„גבעת החול“ היה דוקא עולם החיים ושלטון האהבה „עולם התוהו“ שהיה צריך להמלט ממנו ולחזור לעצמו. כאן יש חדירה יתרה לעומק הבעיה. כאן מתקוממים החיים נגד הרוח, ההויה נגד המפעל. כאן לא ניתן ל„קבצן האהבה“ לחזור לעצמו. הוא מושלך החוצה מן החדר הסגור שבצלו הוא חוסה. הוא גולה למקום בדידותו האחרונה: „לילה לילה בשעה שבני אדם ישנים מתדבק בן אורי ברוחו של לילה, אל ההרים ישא רגליו ובין כוכבים יתעו עיניו“.

הגרעין הפנימי ביותר של הספור הוא בזה שהבעיה האישית של נושא היעוד רקומה כאן במסכת הכללית של השקפת העולם היהודית: היחיד ובעית חייו מוצבים הם מול תביעת החיים היהודיים. וזוהי התביעה: להשלים בין החיים לבין הרוח. כל המאמצים היהודיים המכוונים תמיד לקדוש החיים — מובנם הוא להעלות את חיי יום־יום לדרגה גבוהה יותר ולהשכין את הרוח בגוף המציאות של חיי יום־יום. בן אורי בגד בחיים, דינה בגדה ברוח. והרבי היוצא להחזיר את העגונות — הוא יוצא „עד אשר יערה עלינו רוח ממרום“, עד אשר יאחה את הקרעים: את ההויה עם השאיפה אל־על ואת כוח החיים עם היצירה. כי על־ידי קרע זה הופסק „חוט בתוך היריעה“ ואין להמתית „שוב אותו חוט של חן וחסד לפני המקום“ אלא על־ידי הרוח שבכוחו הוא לחדש את האחדות. אבל בדברים אלה נאמר כבר שאין להשיג את המטרה האחרונה הזו — אחדותו של עולם שלם — במאמצי אנוש גרידא. אין חוק להנהגת החיים ואין מצוות שקיומן

יביא לידי אחדות זו. אין דרך אלא החתירה המתמדת לחיי אחריות — וזהו „חוט של חן“. אבל כדי שיעשה גם ל„חוט של חסד“, כדי שהמאמצים יהיו עטורי הצלחה — לשם כך דרוש החסד המאחה מה שאינו ניתן לאחזי והמאפשר אפילו להפליג „בים הגדול של פאטשייל“ע אדומה“.

ג

ר' חנניה, גבור האפוס „הכנסת כלה“ שהוא בלתי־פרובלימתי במובן המודרני — בעיה זו של השלמת החיים עם תפקידי־יעודו פועלת גם בקרב.

הבעיה שבדמותו של ר' יודיל באה לידי ביטוי בנסיעה שכופים עליו. הוא עובד לבוראו בהיותו שקוע בספרים הקדושים, מתפלל בצבור ומשתתף בשיחות של תלמידי־חכם. לפרנסתו דואגת אשתו, כרגיל. ואפילו כשהעולם החיצוני מעמיד לפניו את תביעותיו הדחופות, נחוצה פקודתו של צדיק, כלומר קיומה של מצוה כדי להניע אותו. ועתה מתרוצצות בלבו תמיד שתי המצוות: החובה של עבודת אלוהים כפי ראות עיניו — ואפילו על חשבון בנותיו המקופחות — וחובת הציות לדברי הצדיק הקדוש.

מיד בתחלת נסיעתו משתוקק הוא לשוב הביתה. ואם בדרך מזדמנת לו איזו הזדמנות שהיא לחזור לעבודת הבורא לפי דרכו הוא — נאחו הוא באפשרות זו בכל כוחו. אופינית היא הנאתו מקריאת הספרים הקדושים: „העינים רואות והפה קורא והארון שומעת והיד ממשמשת והאף מריח את ריח הגליונות הקדושים“. ואם המחשבה על תכלית נסיעתו מחרידה אותו מעיונו, יודע הוא למצוא כמה פסוקים בכתבים הקדושים שיש בהם כדי לנחם ולהצדיק אותו. „הריהו אומר (קהלת ג' כ"ב) וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו, אלו מעשים טובים של עצמו... אל יאמר האדם אטרח בשביל בני ואניח להם ממון הרבה אף על פי שיש בזה משום ביטול תורה ותפילה, הרי הבן מזוכה את אביו ולאחר מותו יזכה אותו, שמא בנו רשע נמצא הוא קרח מכאן וקרח מכאן“. או שהוא מעלה על לבו מעשים שהיו באישים מפורסמים כגון זה של ר' נחמן שעלה לא"י „והסיע עיניו מאשתו ובנותיו ועלה והשיג שלמות גדולה“.

ואילו פעם אחרת נראות כל המחשבות האלה כנסיונות שהוא מתנסה בהם. הוא רואה את השניות ואינו יודע להבחין בין מצוה לבין נסיון. ויש שהתלבטותו מרעידה את לבנו, ההתלבטות: „שדרכי הנסיון שונים, פעמים שהיצר מנסה דוקא על ידי דברים שבקדושה, כגון תפילה בצבור וכיוצא, כדי לעכבו מעשיית אותה מצוה שהוא נותן לבו עליה“.

מה טיבו של ניגוד נפשי זה? כאן מעוטפת בצורות המיוחדות של העולם המיוחד הזה אותה הבעיה שפגשנו אותה אצל עגנון כבר כמה פעמים. אך יש לחשוף אותה. תפקידו של ר' יודיל — עבודת הבורא לשם השתלמות מתמדת — הוא התפקיד העל־אישי בתקופתו הרואה בשאיפה זו את קנה־המדה למדרד בו את כל ערכי החיים. אבל תפקיד על־אישי זה המרחיק מן החיים אינו פוטר מן החובה המוטלת על האיש החי חיי־ממש, החובה ליחסי־חיבה עם הזולת. אם נתרגם בעיה זו ללשון מודרנית — כמובן, אין כאן

אלא תרגום, כלומר העברה בלתי-הולמת מתחום החויה הדתית לתחום של גישה רוחנית שונה — אם נתרגם, איפוא, ונבהיר את הענין בדוגמא: כאן נשאלת השאלה, האם י. י. רוסו מילא את יעוד חייו בשלמות, אותו רוסו שכתב את „אמיל“, מסכת חנוך גדולה, וכו בזמן מסר את ילדיו הוא לבית-אסופים; בצורה כללית יותר: האם גואלי האנושיות — ריפורמטורים, אמנים, מלומדים — רשאים הם לגזול למען חייעולם את אושר החיבה האנושית שבחייעשה מסביבתם הם העורגת לידם הגואלת. וזוהי בעיתו של ר' יודיל: ההשלמה האמתית בין הכסופים לשלמות העליונה שפניו מועדות אליה, לבין האהבה לסביבה האנושית הקרובה לו.

ושאלה זו אינה בגדר הפתרון הרציונלי. רק הלב הפועם מורה את הדרך הישרה שהיא כעין שביל צר, ומניעת הלב מן הסטייה פעולת החסד היא. ב„עגונות“ רמז המשורר על האפשרות של הופעת החסד ואילו בעולמו של ר' יודיל החסד שולט. בכל לבטיו — סוף-סוף מרגיש הוא במועד הנכון להפנות את לבו ממצוה אחת למצוה אחרת. אחר שאסף את הסכום שקבצן רשאי לאסוף לפי הדין, הוא שם קץ לנסיעתו. אבל פעולה זו בלבד אינה אלא פעולה שכלית. רק מעשהו העומד בניגוד לדרישות השכל מביא לו את הברכה. במקום נסיעתו הביתה קונה הוא שביטה לעצמו באכסניה כמו גביר ועל התורה והעבודה מכלה הוא את כל כספו שאסף בשביל בנותיו. ודוקא בזכות מעשהו זה מאיר לו החסד את פניו.

אנו שואלים מה מתרחש כאן. מעשה זה — מעשה-כסל הוא: יודיל מבזבז את כל פרי עמלו בבת אחת. אבל לאמתו של דבר מעשהו אינו בלתי-שכלי יותר — אם מותר „לתרגם“ גם פה — מאשר מעשה המהפכן בימינו המסכן תמיד מחדש את קיומו האזרחי ויחד עם זה את קיומה של משפחתו למען מטרות. ההבדל ביניהם הוא בסופם. מי שמתאבק בבדידותו בעולמו עזוב-האלוהים אינו יכול לצפות לרחמי שמים: יתכן שכל מאמציו סיום טרגי צפוי להם, על כל פנים סכנת הסיום הטרגי מרחפת עליהם תמיד. ואילו על ר' יודיל שאלוהים שולט בעולמו — החסד שורה עליו בלכתו בדרך ישרה. והוא הלך בדרך זו: הוא מילא את דרישות חייעשה, אבל נמלט מן הסכנה של העלמת העין מדרישות חייעולם. הוא השלים בין החובות: הבעיה שאין לה פתרון רציונלי מצאה אצלו את פתרונה מתוך תום לבו.

ד

חנניה, הגבור של האפוס — האגדה „בלבב ימים“, שהיו מקלסים אותו במדת הפשטות, התמימות, הזריזות, חיבת הארץ והבטחון שבו — הוא מבטא בצורת אגדה, כלומר באופן נעלה ביותר כל אותן המדות שהדמויות בעולמו של עגנון שואפות אליהן. וגם אותה הבעיה שהיתה חוט השני ביצירות שדברנו עליהן לעיל, מופיעה כאן בלבוש המיוחד של האגדה.

חנניה הנודד שנים על שנים דרך כל הארצות כדי שיזכה לעלות לא"י — ברגע האחרון כשהאניה עומדת להפליג, פוגש הוא באיש ופגישה מקרית זו מעוררת בו את

החובה לעודד אשה עוזבה ועל-ידי כך מחמיץ הוא את שעת ההפלה. וחנניה זה המשוטט בארצות, יחף ולבוש קרעים ואינו מעוכב על-ידי דרישות המציאות — הוא מעלה על זכרונו את ר' יודיל שגם אותו אין המציאות יכולה למנוע מתפקידו לשבת על התורה והעבודה כדי לעלות בפני המקום לשלמות העליונה. וכשם שהדאגה לצרכי בנותיו מחרידה אותו מעיונו, כך מעכבת הדאגה לאיש זר — מעין הפרעה — גם את חנניה מללכת בדרך מטרות. ר' יודיל היה מתלבט בהפרעה זו: אם היא באמת הפרעה או אולי דוקא מצוה. הן ולא ורפה בידו והוא פונה במבוכתו לדברי חכמים. אבל לא היה בשכלו כדי לעזור לו, כי הדברים משתמעים לכמה פנים. אולם בחנניה, גבור האגדה, שהחסד שורה עליו, פועם הלב בטהרה ובבטחון כזה שאין כל מקום לפקפוקים ולהיסוסים מחרידים. הוא אינו שואל מה רצוי — הוא עושה את הרצוי.

כשהוא פוגש בעיר הנמל באיש שאולי יש ביכלתו לעזור לאשה העגונה — אין הוא שוקל בדעתו, אינו מצוה יש לקיים ברגע זה, אינו מצוה נעלה יותר. הוא מוכן בתומו למלא את צו השעה. האם מאחר הוא בזה את מועד עליתו? לאמתו של דבר אינו מאחר אותו: הוא עולה ומתעלה דוקא על-ידי מעשהו. גם קודם לכן עשה הרבה מעשים תמוהים ממין זה, ועכשיו בהביטנו לאחור תופסים אנו את משמעם. הוא בא לבוצץ, איש זר שעליו לנדוד מיד למקום אחר והוא רואה את כלי הנחושת שבבית-המדרש, הם מלוכלכים והוא מנקה אותם. לנוסעים יש צורך בארגזים למטלטליהם והוא מכין אותם. בדרך הוא משמש עגלון באחת העגלות. רגע רגע וצרכיו והוא עומד תמיד הכן. ובכל המעשים האלה אין בשבילו משום היסח הדעת מן המטרה שהוא שואף אליה. כמה חובות מוטלות על דרכו, אבל אינן לשטן לו בדרכו. אין אצלו העלמת עין מצרכי השעה הקטנים מתוך אותה הגאווה המוצאת צידוק לעצמה בשגב המטרה; ולהיפך: אינו דבק בצרכים הקטנים האלה מתוך אותה הרשלנות שנוה לה להתמיד בתפקידי השעה. הוא סוקר בבטחון נפשי גמור על סדר ערכי ההויה שהוא למעלה מבינת אנוש ועלול להיות לאבן-נגף בדרכי האדם על-ידי גאווה או רשלנות. ולפיכך העיכוב אינו אחר בשבילו אלא העיכוב בדבר מצוה כלול כבר במטרה. ומי שמתעכב בדרך למען קיום המצוה דומה הוא לאיש הטס על פני הים כשהוא יושב על מטפחתו הפרוסה.

ה

בשולי יצירתו של עגנון כביכול נמצאת שורת ספורים מוזרים הקרואים בשם „ספר המעשים“. בשעת קריאה מתעורר בנו הרושם, כאילו אנו נמצאים בבית היוצר של עגנון, כאילו אנו רואים את יצירתו — אותה החטיבה המוצקת יציקה אחת — אברים אברים, מוזרים ולפעמים גם מכוערים העשויים מחומר סרבני ונוקשה. ואנו נתונים במבוכה: כיצד מתקשרים אברים אלה לאותה החטיבה העומדת לפנינו? האם לא בבית יוצר זה עוצבה דמותו של חנניה, גבור האגדה, בבטחונו הנפשי שיד ההשגחה מנהיגה אותו בדרך הנס? אולם היוצר שעיזב תמונה זו מתגלה פה — מענה ומעונה — כ„אני“ שרוחות

רעות שתו עליו ונחל תבוסת-יאוש בכל מעשיו. הוא כותב את „ספר המעשים” והמעשה הוא פה מעין עשיה שמקורה אינו בקרבו אלא היא ילידת חוץ הרודפת אחריו כדי לבלעו. הצרכים הקטנים של חיי-שעה שחנניה שולט בהם — בשבילו הם מקור ענויים, הוא מופקר להם. אין בו כלום העלול ליצור זיקה בינו לבין העולם החיצוני. אם עליו לעלות על אוטובוס או ללכת לרחיצה בים או לעשות ביקור — הוא גמר בלבו לעשות דבר זה, אבל באותו האופן יכול היה להחליט על דבר אחר, אין חשיבות ואין שחר למעשהו ומובן מאילו שצורך אחר מסיח את דעתו ממעשה זה, וצורך זה גם הוא מחוסר טעם, ובעוד ששני הצרכים התפלים מתרוצצים בו נטפל אליו כפגע צורך שלישי ממין זה. כך הוא אחוז פגעים עד לידי יאוש ולבסוף הכל מגיע לסיום ארעי באיזו נקודה שהיא במבוי סתום ומעורפל. שלושה ספורים כאלה מסתיימים בסמל המים: הוא עומד על גשר או על מרפסת והמים מכים גלים ובבלעים בעלטה. דומה שניתק פתיל האמונה האחרון והד הבידודות הגמורה בוקע ועולה.

אולם אם ניטיב לראות נדע, כי אין פה לפנינו אָבדנו של אדם שמקור יניקתו חרב. אדרבה, היום הבהיר מתנוון אצלו למפלצת לילה, מפני שהוא משועבד כליל למציאות הרוחנית הממלאה את אור היום בלהות-אימים והן פורצות תמיד לתוך חזיונותיו בתביעות תפלות. פעם אחת כשהוא מחכה לאוטובוס האחרון הוא שקוע בשיחה עם אבירוקנו המנוח עד שהוא מחמיץ את השעה. פעם אחרת הוא מזדמן — כמובן, בעל כרחו — לבית אחד ושם בא לידו ספר כתוב שומרונית ולתמהונו הגדול נמצא שהוא יודע לקרוא בו ולא עוד אלא שהוא עצמו חיבר חלק מסויים של הספר ושבחלק האחר ישנם דברים שעדיין לא עלה בידו לחברם. אם החזון נהפך פה למציאות האמתית והמציאות של יום-יום נהפכת לבעות-לילה — פירושו של דבר שהוא, האמן, מוצא בזה את הבטוי המתאים ליחס הקיים בין חזונו לבין העולם החיצוני. אין בו מציאות אחרת מלבד המציאות הנפשית שעיצובה מוטל עליו. ומה שמתרחש מעבר לעולם פנימי זה — בני אדם ומאורעות המזדמנים לו ברצונו או שלא ברצונו — הם בשבילו הפרעה חמורה ולעתים קרובות אפילו מעצור שלכאורה אין להתגבר עליו. וכן נעשה יחסו לבני אדם ליחס המשולל כל חיבה. הוא אינו שונא אותם, הוא אינו אוהב אותם: הם מפריעים אותו. ואפילו החזרת שלום היא בשבילו היסח הדעת קשה מנשוא. ובאין ברירה, אם נאלץ הוא לבוא בדברים עמהם הוא מעניק להם מחמאות שהוא עצמו אינו מאמין בהן. הוא מתחמק באופן כזה מן הפגיעה המטרידה: היא מערערת אותו אפילו בנגיעת-אגב והוא בורח בדרך ההתנגדות הקלה ביותר.

ואנו נזכרים שוב בחנניה שהקריב כמה משנות חייו כדי לעלות לא"י ובו ברגע כשדומה היה לו שביכלתו להגיש עזרה לאיש הנתון במצוקה, סר מדרכו. חנניה היה מונהג בידי ההשגחה, אבל ה„אני” שבספר זה הוא כפוי שד כמו דון קישוט. גם בעיניו נראית המציאות כמכושפת, מלאת רוחות, האמת היא בנפשו והעולם אינו אלא מקסם-שוא. אך ההבדל היסודי שבינו לבין דון קישוט הוא בזה שהוא סובל מהכרח הקרע שבלב, מן התהום הפעורה בין אני ואתה, בין נשמה ועולם, בין ההויה וטעם ההויה. הוא

לא מצא את הדרך, אבל מדמדת בו ההכרה שהוא נתון בנסיון, באותו הנסיון שר' יודיל היה נתון בו. באחד הספורים האלה מוציא הוא מעטפה אחת מכיסו ובעצם כתיבירו כתוב עליה: „עיקר הנסיון של איוב לא בא מצד איוב אלא מצדו של הקדוש ברוך הוא, כביכול, שמסר את עבדו את איוב, איש תם וישר וגו' בידו של השטן”. משפט זה מכיל בתוכו את הגרעין האחרון של אותה הבעיה הנמשכת והולכת כחוט־השני דרך כל יצירותיו של עגנון. הוא מרגיש תמיד — כמו ר' יודיל — בדור־פרצופין של התפקיד המוטל עליו. וכמו ר' יודיל מסרב הוא תחילה להשתלט על התפקיד הכפול, כמו ר' יודיל גומר הוא בלבו לחזור הביתה, אל החדר הסגור. ובאחד הספורים („פת שלמה”) נראה הדבר אפילו כאילו הוא מתיאש מכל מאמציו, כאילו ברצונו לומר: מי שדורש את הכל — אינו מקבל ולא כלום.

אולם בשני הספורים האחרונים של ספר זה („הבית” ו„עפר ארץ ישראל”) מתרומם אותו ה„אני” הנואש מדרגה לדרגה. אמנם בהתחלת הספור „הבית” נתון גבורנו עוד בסבך המאורעות החיצוניים שאי אפשר להתגבר עליהם, אבל בסיומו מתנצנץ רעיון חדש בנפשו הקודרת כהברקת הברק בשמי־סגירי. הוא מרגיש שהתבודדותו, חרדתו לחומת־מגן והיהירות הצפונה בשאיפתו להתבודדות — הוא מרגיש שכל אלה יסודם בחוסר חרות פנימי. הוא מרגיש שבכוחו של לב משוחרר להשלים בין הרפתקאות החיים — בני אדם ומאורעות — לבין התפקיד העל־אישי המוטל עליו. הבטחון שבלב ולא חסות החומה מקנה את החרות הן ליצירה והן לחיים. ובדמדומי הכרתו רואה הוא כבר כמבעד לצעיף את אור ההשגחה המדריכה.

ובספור האחרון („עפר א״י”) שולטת אותה ההשגחה שליטה גמורה. בפעם הראשונה ב„ספר המעשים” הזה זוכה גבורנו להצלחה ממשית במעשהו. כאן אין הוא עומד מעל המים הנבלעים בעלטה, כאן עומד הוא שטוף אורה וברכה. ודוקא כאן אין הוא אחוז־עוית כל־כך במאמציו כמו בספורים האחרים, יש אפילו מעין קלות בעשייתו. ואף על פי כן מזלו גרם שהכל בא על מקומו בשלום. פירושו של דבר: הלב המשוחרר המפקיד את עצמו בידי ההשגחה ועל ידי כך נוצרת בקרבו השלמה בין החיים לבין הנשמה — ראוי הוא לאור החסד. לאחר המגע המשחרר עם ההשגחה הגיע הוא למדרגה העליונה של אמונה ובטחון שאין להשיגה אלא בסיעתא דשמיא ולא דרך לבטי־אנוש. ואין בזה משום פטאליות, כי ההצלחה תלויה גם פה במאמצים, אבל מאמצים אלה אין פירושים: פעלתנות עלובה הרואה את עצמה כאדון המעשים ואינה אלא עבד משועבד; פירושים: ההתלבטות המתמדת של הלב להדבק בקונו. ולפיכך מסביר המשורר את הפלאות שבספור מתוך כוחה של א״י שגבור הספור ערג אליה בכל נפשו. כמאמר חז״ל: „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים”.

ג

עצם העובדה, כי המשורר שחור וצייר בדמויות רבות את בטחון העם רואה את עצמו נאחו במצודת היאוש התהומי, כי מבשר תשועת ההשגחה חוזה את הערירות מבשרו — עובדה זו הספיקה כדי להטיל ספק בכנותו של אמן „יוצא־דופן” החי בדורנו

ומעורה ברוח העבר: כאילו התמונה המצוירת על ידו מקורה בשאיפתו הרוחנית המסועפת ולא בתום הלב, כאילו השכל הנתון במבוכה מחפש לו מקלט ברומנטיקה של ימים עברו.

ביסודה של השקפה זו מונחת התפיסה, כי הרגש הדתי האמתי חי וגדל בלייודעים ללא כל התנגשויות וסיבוכים. אך לאמתו של דבר דוקא בעל רגש זה התנגשויות קשות צפויות לו ומצודת השטן פרושה עליו יותר מאשר על איש־הבינים המפליג בשלות נפש על פני צוקים וסלעים שעינו לא שזפתם. ראית התהום היא שער העליה. ועליה זו — בנפתוליה הרבים — אינה אפשרית בלעדי ערות השכל השוקל, החוזר ובוהן בחשדנות, בוהן ודוחה, משפיל ומרומם את הרגשות — לאותה הדרגה שבה מתמוגז הרגש הסתום עם הברירות הנוהרת.

יש דמיון בין האיש הדתי לבין המשורר. האמן בעצבו את חזיונותיו זקוק הוא לערות יתרה ודוקא מתוך מזיגת החלום המעורפל עם הבקורת הצלולה (ואפילו עם ערמה ידועה לצרכי תחבולות ההשפעה) בונה הוא את בנין יצירתו. וכך גם האיש הדתי כובש לו דרך לקדושת החיים מתוך מזיגת כיסופים סמויים עם מבט חודר לתוך מעמקי עולם הטומאה. כי אכן אכלנו מפרי עץ הדעת, והן תמימות היוצר הן תמימות האיש הדתי אינן ניתנות לנו במתנה בשעת לידה; הן בבחינת מטרה שבני אדם יכולים להתקרב אליה — דרך הרוח.

במסה קטנה („על תיאטרון הבובות“) מדבר היינריך פון קלייסט על בובות, העולות בכשרון הרקוד על בני אדם, מפני שהתודעה פוגמת את החן שבתנועה. אבל לבובות אין תודעה ולפיכך לא ישוה להן אלא אל ש„תודעתו חובקת כביכול את האינסוף“. ומסה זו מסתיימת בדברים שיכולים לעמוד בראש יצירתו של עגנון: „ובכן עלינו לאכול שוב מעץ הדעת כדי לחזור למצב התמימות? כן הדבר, וזהו הפרק האחרון בתולדות העולם“.

בְּסוֹגְרִים

מאת דב שמוק

א

אתה קורא במה שנכתב בו, במסות, במאמרים, ברשימות, אתה רואה אלו ההגדרות החוזרות, אלו התוארים החוזרים, אלו הכינויים החוזרים ואתה אומר: פרשתו כיריעה ברורה וגלויה, פירוש דמותו מוסכם, ביאור־דרכו כמטבע שדפוסו מסוים. אך צא ונסה בראייה שמעבר הנחשב מנוי וגמור, אם לא תשער, כי המטבע המקובל, הנראה כגשר המחבר, סופו שיתגלה כמחיצה המרחקת; אם לא תדע תבין כי בדרך לאמתו הוטלה אגדה, שהיא יפה ביותר אך גם מתעה ביותר, אם לא תבין כי אתה מחויב לפורר תחילה את האגדה. כנודע, אין לבו של אדם נמשך בנקל להזים אגדה ולהכהות זיוה, אולם משנתחזר לך, כי האגדה שהוטלה כמקסם בדרך מאפילה על קסם גדול ממנה אתה